

Cumhuriyet Döneminde İstiklal Mahkemeleri*

Seyfettin ASLANⁱ, Tahir DÜNDARⁱⁱ

Atıf/©: Aslan, S., Dündar, T. (2014). Cumhuriyet döneminde İstiklal Mahkemeleri. *Mukaddime*, 5(1), 27-44.

Özet: Gerçekte dönemsel olarak birisi Kurtuluş Savaşı sırasında diğeri Cumhuriyetten sonra olmak üzere İstiklal Mahkemeleri'ni ikiye ayırarak incelemek mümkündür. Kurtuluş Savaşı sırasında kurulan İstiklal Mahkemelerinin amacı, aşırı bir şekilde artan asker kaçaklarını önleyerek cepheyi desteklemek ve cephe gerisinde kamu düzenini ve güvenliğini sağlamak gibi teknik konulardı. Cumhuriyetten sonra yeniden oluşturulan bu mahkemelerin, daha çok siyasal iktidarın uyguladığı politikalara karşı gerek basından gerekse muhalefet partisi ve diğeri muhalif kesimlerden gelen ağır eleştirileri bastırmak şeklinde siyasi bir işlevi vardı. Bu çalışmanın odaklandığı ve Takrir-i Sükûn Kanunu'yla birlikte kurulan İstanbul, Ankara ve Şark İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla iki yıllık bir sürede siyasal muhalefet, muhalif basın, İslami ve etnik muhalefet tasfiye edildi.

Anahtar Kelimeler: İstiklal Mahkemeleri, devrimler, muhalefet.

A View to Practices of Independence Courts in the Republic Period

Citation/©: Aslan, S., Dündar, T. (2014). A view to practices of independence courts in the republic period. *Mukaddime*, 5(1), 27-44.

Abstract: It is possible to examine the Independence Courts in two categories: first one was during the War of Independence, and the second one was after the establishment of the republic. The aim of the Independence Courts that was established during the War of Independence was some technical matters such as preventing excessively increasing deserters to support of the battlefield and maintain public order and security in the state. The Independence Courts that was reestablished after the establishment of the republic had political functions such as suppressing the heavy critics from the press, opposition parties and other opponents against the implementations of the policies of the government. Via The Independence Courts of İstanbul, Ankara, and Orient that was founded with Law of the Maintenance of Order (Takrir-i Sükun Kanunu), political opposition, opposite press, Islamic and ethnic opposition was liquidated in two years.

Keywords: Independence Courts, revolutions, opposition.

* Bu çalışma Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı'nda hazırlanan "Muhalefetin Bastırılması Açısından İstiklal Mahkemeleri" adlı tezden türetilmiştir.

ⁱ Doç. Dr., Dicle Üniv., İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, seyfettinaslan2003@yahoo.com.

ⁱⁱ Öğr. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniv., MYO, tahirdundar@gmail.com.

Giriş

Genel olarak İstiklal Mahkemeleri, önce Kurtuluş Savaşı esnasında daha sonra da Cumhuriyetten sonra tekrar gündeme gelen siyasal iktidarın amaçlarını gerçekleştirmek için etkin olarak kullanılmış olan kurumlardır. İşgalci güçlere karşı Kurtuluş Savaşı'nın yapıldığı dönemde (1920-1922) kurulan İstiklal Mahkemeleri asker kaçaklarını önleme ve böylece orduyu güçlendirme konusunda büyük katkılar sağlamış, asayiş ve düzenin kurulmasında etkili olmuştur.

Bu nedenle, ilk dönem İstiklal Mahkemeleri, çalışma yöntemleri ve yetkileri bakımından tartışma konusu olsalar da, Milli Mücadele döneminde varlıkları bir zorunluluk olarak görülmüştür. Bu açıdan bu mahkemeler tarafından verilen kararlar genel olarak fazla bir eleştiri konusu olmamıştır.

Oysa Cumhuriyet döneminde kurulan İstiklal Mahkemeleri (1923-1927) ise toplumu tüm değerleriyle birlikte dönüştürmek amacıyla başlatılan devrimlerin başarıya ulaşması için her türlü muhalefeti susturma ve sindirme aracı olarak kurulmuş ve “İhtilal Mahkemeleri” olarak işletilmiştir. Bu nitelikleri dolayısıyla, Cumhuriyet dönemi İstiklal Mahkemeleri, Cumhuriyet Tarihi'nin en tartışmalı konularının başında gelmiştir.

1. İstiklal Mahkemelerinin Kuruluşu

İstiklal Mahkemeleri'ni kuran zihniyet ihtilal yöntemini benimsemiş ve Fransız İhtilali'nde olağanüstü yetkilerle kurulan “İhtilal Mahkemesi”ni örnek almıştır. Gerçekten de İstiklal Mahkemeleri gerek kuruluş amacı ve şekli gerekse yetkileri ve çalışma metotları bakımından hemen her yönüyle Fransız İhtilal Mahkemeleri'ne benziyordu. 10 Mart 1793'te kurulan Fransız İhtilal Mahkemeleri'nin amacı “inkılâp düşmanı her girişimi, hürriyet, eşitlik, birlik, cumhuriyetin bölünmezliği, devletin iç ve dış güvenliği aleyhindeki her suikasti ve krallığı tekrar kurmayı hedefleyen bütün komploları yargılamaktı.” Mahkemenin kararları kesin olup bu kararlar aleyhine bir üst mahkemeye başvurma ve temyiz hakkı yoktu. Bir jüri, bir savcı ve iki hâkimden oluşan mahkeme üyeleri Convention (Meclis) tarafından tayin ediliyordu (Soboul, 1969: 326).

Fransız örneğine göre Türkiye'de İstiklal Mahkemeleri ilk defa milli mücadele döneminde 11 Eylül 1920'de kabul edilen Fırariler Hakkında Kanun'la asker kaçaklarını yargılamak üzere kurulmuştur. Meclisten alınan bu yetki üzerine Genelkurmay Başkanı İsmet Bey 14 İstiklal Mahkemesi kurulması teklifini 19 Eylül'de TBMM'ne sunmuştur (TBMM, ZC. D.1, C.4: 192-193).

Asıl kuruluş amacı, Ankara'daki yeni hükümetin otoritesini kabul ettirmek, asker kaçaklarını önleyerek Türk ordularını güçlendirmek ve bölgede asayiş sağlamaya olanak sağlayan İstiklal Mahkemeleri'nde kararlar hâkimlerin vicdani kanaatlerine göre verilirdi. Verilen kararlar kesin olup derhal infaz edilmekte ve temyiz hakkı

bulunmamaktaydı. Sanıklar mahkemede kendi savunmalarını kendileri yapmak zorundaydı. Öncelikle asker kaçaklarını yargılamak amacıyla kurulan bu mahkemelerin yetkileri kısa sürede vatana ihanet, casusluk, yolsuzluk, eşkıyalık, isyan, saldırı ve bozgunculuk gibi suçları da kapsar hale gelmiştir.

İstiklal Mahkemeleri çalıştıkları yaklaşık beş aylık bir sürede etkili olmuş, asker kaçaklarını büyük oranda azaltmış ve çok sayıda askeri tekrar birliklerine göndererek ordunun güçlenmesini sağlamıştı. Bu arada iç isyanlar büyük oranda bastırılmış ve bu süreçte hükümet iç ve dış kamuoyunda özellikle de İstanbul Hükümeti'ne varlığını ve otoritesini kabul ettirmişti. Böylece milli mücadele döneminde kurulan ve faaliyetleri 1 Ağustos 1922'de meclis kararıyla durdurulan ve yaklaşık iki yıl çalışan İstiklal Mahkemeleri'nin birinci dönemi sona ermiş oluyordu.

2. Cumhuriyet Dönemi İstiklal Mahkemeleri

Cumhuriyet dönemi İstiklal Mahkemeleri 1923-1927 yılları arasında, Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan yeni rejimin hayat hakkını savunma perdesi altında, her türlü muhalefeti sindirme ve ortadan kaldırma amacıyla kurulan mahkemelerdir. En önemli Kemalist devrimlerin İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla uygulandığı söylenebilir. Bu dönemde kurulan İstiklal Mahkemeleri, İstanbul, Ankara ve Şark İstiklal Mahkemeleridir.

2.1. İstanbul İstiklal Mahkemesi

İstanbul İstiklal Mahkemesi Cumhuriyet döneminin ilk İstiklal Mahkemesi'dir. Yaklaşık iki aylık bir süre çalışan İstanbul İstiklal Mahkemesi, Cumhuriyet döneminde kurulan İstiklal Mahkemelerinden en az çalışan ve en az öneme sahip olan mahkemedir. Bu mahkeme özellikle hilafetin kaldırılması için gerekli zemini hazırlamak ve hilafeti savunan İstanbul basınına gözdağı vermek amacıyla kurulmuştur.

8 Aralık'ta kurulan İstanbul İstiklal Mahkemesi, aynı gece Meclis'te toplanarak Ağa Han ve Emir Ali'nin mektuplarını yayınlayan gazetelerin sahipleri ile sorumlu müdürlerinin gözaltına alınmasına karar verdi. Savcının çıkardığı tutuklama emri üzerine, *Tanin* gazetesi sahibi ve başyazarı Hüseyin Cahit, *İkdam* gazetesi sahibi Ahmet Cevdet ve müdürü Ömer İzzeddin, *Tevhid-i Efkâr* gazetesi sahibi Velit Ebuzyyade ve müdürü Hayri Muhiddin Beyler, vatana ihanet ve devletin dış ve iç güvenliğini bozmak, hükümeti devirmek suçlarından dolayı İstiklal Mahkemesi'nce haklarında yargılama yapılmak üzere tutuklandılar (Aybars, 2009: 177; Yalman, 1997: 907).

İstanbul İstiklal Mahkemesi, 9 Aralık'ta İstanbul halkına hitaben yayınladığı beyanname ile görevine başladı. Mahkeme başkanı İhsan Bey'in imzasını taşıyan beyannameye göre mahkemenin kuruluş amacı, Cumhuriyet'in varlığına ve esaslarına muhalif hareket etmeye cesaret ve teşebbüs edenlerin mevcut

kanunlara göre şiddetle cezalandırılmasıydı (Tunçay, 1992: 79).

15 Aralık'ta başlayan duruşmada savcı adı geçen gazetecilerin, Ağa Han ve Emir Ali'nin halifelik'in kaldırılmasıyla ilgili propagandalarına bilerek veya bilmeyerek alet oldukları için Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na göre yargılanmalarını talep ediyordu. Sanık ve sanık avukatları ise mektubun saçmalığını (Tunçay, 1992: 81; Yalman, 1997: 909) kabul ettiklerini fakat mektubu gazetecilik refleksiyle yayınladıklarını, amaçlarının sadece haber yapmak olduğunu belirterek savunmalarını yaptılar.

Savcı, iddianamesinde Hüseyin Cahit'in cumhuriyetçi olduğunu ve büyük hizmetler yaptığını belirterek kendisinin ve sorumlu müdürlerinin beraatını istemişti. Hüseyin Cahit, Ağa Han'ın mektubunu yayınlamak suç olmadığı için beraat ettirilmesini istemişti (Aybars, 2009: 183). Sanıkların uzun savunmalarından sonra 2 Ocak günü okunan mahkeme kararıyla tüm sanıkların beraatına karar verilmiştir.

Milli mücadeleye büyük katkıları olan gazetecilerin tutuklanması hukuki olmaktan ziyade siyasi bir karardır. “*inkılâbın kanunu mevcut kanunların üstündedir*” anlayışıyla hareket eden ve asıl düşüncesi İstiklal Mahkemesi'nin yarattığı ortamdan yararlanarak hilafeti kaldırmak olan iktidar, bu yargılamalarla basına gözdağı vermiş ve “*inkılâpçı hareketin kararlılığını*” (Aybars, 2009: 185) göstermiştir.

Yargılamalardan hemen sonra, Mahkeme başkanı İhsan Bey, Mustafa Kemal Paşa'yı gazetecilerle barışmaya ikna etmiştir. Sonuçta İstanbul gazetecilerinden *İkdam* sahibi Ahmet Cevdet, *Tanin* başyazarı Hüseyin Cahid, *Tevhid-i Efkâr* başyazarı Velid Ebuzyyade, *İleri* başyazarı Celal Nuri, *Akşam* başyazarı Necmeddin Sadık, *Vakit* başyazarı Mehmed Asım, *Tercüman-ı Hakikat* başyazarı Hüseyin Şükrü ve *Vatan* başyazarı Ahmet Emin Yalman 1 Şubat 1924'te Mustafa Kemal Paşa tarafından İzmir'e çağırılmışlardır (Yalman, 1997: 16).

Gazetecileri İzmir Göztepe köşkünde ağırlayan Mustafa Kemal Paşa onlara yapacağı radikal değişim düşüncelerini benimsetmeye çalışmış ve gazetecilerden tam olarak ne istediğini şu meşhur sözleriyle dile getirmiştir: “*Türk basını milletin gerçek seda ve iradesinin bir tezahürü olarak Cumhuriyetin etrafında çelikten bir kale vücuda getirmelidir, bir fikir kalesi, bir zihniyet kalesi...*” (Yalman, 1997: 920).

Bu durum, kendisini genel iradenin bir yansıması olarak gören Mustafa Kemal Paşa'nın, tepeden inme demokrasi anlayışına göre basını şekillendirme isteğinin bir yansımasıdır (Tunçay, 1992: 85).

İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin 9 Aralıkta tutukladığı önemli isimlerden biri de İstanbul Barosu başkanı Lütfi Fikri Bey'dir. Lütfi Bey 10 Kasım 1923 tarihli *Tanin* gazetesinde yayımlanan “Halife Hazretlerine Açık Arıza” adlı yazısında saltanatçılık davası güttüğü iddiasıyla yargılanmıştır. Lütfi Bey bu yazısında hilafetin Türkiye ve İslam dünyası için öneminden bahsetmiş ve Halife'ye istifa

etmemesi çağrısında bulunmuştu (Tunçay, 1992: 81).

Hilafetin kanuni bir kurum olduğu bu dönemde Halife'ye destek vermesinden dolayı yargılanan Lütfi Fikri Bey 27 Aralık'ta mahkeme tarafından 5 yıl küreğe mahkûm edilmiştir. Lütfi Fikri Bey kararın haksız ve kanunsuz olduğu gerekçesiyle TBMM'ye başvurmuştur.

Lütfi Bey'in dilekçesini ele alan Meclis Adalet Komisyonu "cezanın kaldırılmasına" karar verdi. Fakat Meclis Genel Kurulu uzun tartışmalardan sonra cezanın kaldırılmasını değil "cezanın affını" kararlaştırdı (TBMM, ZC. D.II, C.5: 802).

2.2. Takrir-i Sükûn Kanunu, Şark ve Ankara İstiklal Mahkemeleri'nin Kurulması

Yaklaşık iki yıl süren Takrir-i Sükûn dönemi, Türkiye tarihinde, yeni rejim karşıtlarının, hilafet yanlılarının, muhalif basın organlarının, siyasi muhaliflerin ve tehlikeli görülen veya ilerde tehlikeli olabilecek herkesin değişik suçlamalarla yargılanarak susturulduğu bir şiddet dönemidir. Bu dönemdeki şiddet politikalarının araçları başta Ankara ve Şark İstiklal Mahkemeleri olmak üzere İstiklal Mahkemeleriydi.

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılması ve iki İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasının görünürdeki sebebi Şeyh Said isyanı olsa da asıl amaç devrimlerin gerçekleşmesi için, karşı çıkan tüm muhalif unsurların yok edilmesi isteği idi (Aybars, 2009: 204).

Başbakan Fethi Bey, Şeyh Said olayını doğu illerinde ortaya çıkan irticai bir isyan hareketi olarak görüyor ve sıkıyönetim tedbirlerinin yeterli olacağını ileri sürüyordu. İnönü'nün temsil ettiği köktenci grup ise, isyanı geniş bir karşı ihtilal girişiminin bir parçası olarak görmekte ve sert tedbirler alınmasını istemekteydi. Bu tedbirlerin başında İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması, ihtilal ve inkılâp prensiplerine aykırı yayın yapan gazete ve dergilerin kapatılarak sahip ve yazarlarının cezalandırılması geliyordu (Cemal, 1955: 53).

Şeyh Said İsyanını bastırmak amacıyla Başbakan Fethi Bey'in isteği ve Bakanlar Kurulu kararıyla 21 Şubat 1925 'te Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkâri vilayetleriyle Erzurum vilayetinin Kığı ve Hınıs kazalarında bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edilmesi kararlaştırıldı (TBMM, ZC. D.II, C.14: 306-309).

Sıkıyönetim kararının hemen ardından Adalet Bakanı Esat Bey, uygulanacak şiddet politikalarının yasal dayanaklarından birini oluşturacak olan Hıyaneti Vataniye Kanunu'nda değişiklik öngören teklifini Meclis Başkanlığı'na sundu. Teklif yasanın birinci maddesinin değiştirilmesini öngörüyordu:

"Dini veya mukaddesat-ı diniyyeyi siyasî gayelere esas veya alet ittihaz maksadiyle cemiyetler teşkili memnudur. Dini veya mukaddesat-ı diniyyeyi alet

eden hain-i vatan addolunur.” (TBMM, ZC. D.II, C.14: 310-311).

Görüşmeler sırasında muhalefet bu yasanın hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşmadığını, temel hak ve özgürlükleri ortadan kaldıracığını, ülkede korku ve dehşete sebep olacağını savunurken iktidar partisi kanunun inkılâpları korumak, huzur ve sükûnu temin etmek amacıyla uygulanacağını ileri sürüyordu (TBMM, ZC. D.II, C.15: 131-154).

Yaklaşık üç saat süren şiddetli tartışmalardan sonra Taktir-i Sükûn Kanunu (4 Mart 1925) kabul edildi. Bu kanunla hükümetin beğenmediği her eylemi bastırma konusunda hükümete hızlı, kesin ve kapsayıcı yetkiler verildi (Gökgöz ve Kurbanoglu, 2013: 74).

Taktir-i Sükûn Kanunu'nun kabul edilmesinden hemen sonra İsmet Paşa hükümeti, iki İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasını teklif etti. Birincisi idam kararlarını meclis onayı olmaksızın infaz yetkisine sahip olmak üzere isyan bölgesinde, ikincisi de isyan bölgesi dışındaki illeri kapsayan ve idam kararları meclis onayına tabi olmak üzere Ankara'da kurulacaktı (TBMM, 149).

Meclis'teki bazı muhalifler, idam yetkisinin meclise ait olduğunu ve bu yetkinin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesinin anayasaya aykırı olduğunu anlatmaya çalıştılsa da CHF'li vekiller kendilerini konuşturmadılar (TBMM, 149-151). Meclisteki kısa görüşmenin sonunda parmak kaldırma usulüyle yapılan oylamada büyük çoğunlukla iki İstiklal Mahkemesi'nin altı aylık bir süre için kurulması kararı alındı (4 Mart 1925, Karar No: 117).

Bu önemli karardan hemen sonra hükümet muhalif gazete ve dergileri kapatarak şiddet politikalarını devreye soktu. Bu kapsamda, 5 Mart'ta İstanbul'da çıkan *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf* ve *İstiklal* gazeteleri ile *Sebilürreşad*, *Aydınlık* ve *Orak Çekiç* dergileri ve Adana'da *Sayha* gazetesi Taktir-i Sükûn Kanunu gereğince Bakanlar Kurulu kararı ile süresiz olarak kapatıldı. Yine 8 Mart'ta Trabzon'da *Kahkaha* ve *İstikbal*, İstanbul'da *Press De Soir* ve İzmir'de *Sada-yı Hak* gazeteleri de aynı şekilde kapatıldı (Akyol, 2012: 472; Aybars, 2009: 218).

Bu arada yasaların görünürdeki nedeni olan Şeyh Said İsyanı başladığı tarihten iki ay sonra 15 Nisan 1925'te tamamen bastırılmasına rağmen Başbakan İsmet Bey, 20 Nisan'da Meclis Başkanlığı'na, İstiklal Mahkemeleri'nin görev sürelerinin ve yetkilerinin artırılmasını öngören bir önerge verdi (TBMM, ZC. D.II, C.18: 239-240).

İsmet Paşa hükümeti, Hıyanet-i Vataniye Kanunu, Taktir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla tam iki yıl devam edecek olan en sert ve en şiddetli cezalandırmalarla toplumu sindirmeye başladı (Ceylan, 1991: 243). İsmet Bey hatıralarında bu tür araçlara başvurmadan Cumhuriyet'i ve yeni rejimi korumanın mümkün olamayacağını belirtiyordu (İnönü, 2006: 200).

2.3. Şark İstiklal Mahkemesi

Şeyh Said İsyanını bastırmak amacıyla 4 Mart 1925 tarihinde Meclis kararıyla kurulan Şark İstiklal Mahkemesi Diyarbakır, Elazığ, Urfa ve Malatya illerinde yaklaşık iki yıl çalıştı. 12 Nisan 1925'te Diyarbakır'a varan Şark İstiklal Mahkemesi, ertesi gün harp divanlarına, adliye mahkemelerine ve valilere bir bildiri göndererek, mahkemenin bakacağı davaların hangi suçları kapsadığını bildirdi ve bu suçlarla tutuklu bulunanların derhal İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilmelerini istedi. 14 Nisan'da Diyarbakır'daki Divan-ı Harp'ten gelen dosyalarla fiilen çalışmaya başladı (Aybars, 2009: 230).

Bir başkan, bir savcı ve iki üyeden oluşan mahkeme heyetinin üyeleri birçok defa değişikliğe uğradı (Akyürekli, 2013: 22-23). Mahkemede yargılanan gazetecilerden biri olan Eşref Edip, mahkemede en sert ve tavizsiz üye olan ve başkandan daha yetkili olduğunu söylediği Ali Saip'in Ankara ile özel bir şifreye sahip olduğunu belirtiyor (Edip, 2002: 105).

Şark İstiklal Mahkemesi'nde yetki konusunda yaşanan bir anlaşmazlık bu mahkemelerin zihniyet ve karakterini gösterme bakımından çok önemli bir ipucudur. Kırşehir mebusu Lütfi Müfit Bey: *"Bizim belli bir amacımız vardır. Ona varmak için ara sıra kanunun üstüne de çıkarız."* demiştir. Bu zihniyetle çalışan Şark İstiklal Mahkemesi de etrafa saldırdığı korku ile gazetecileri hükümete biat etmeye ikna etmiş, bölge halkını sindirmiştir. Yargılamalarda sanıklarla ilgili yeterli delil ve suç gerekçesi bulunmadığından, mahkeme kararları tamamen vicdani kanaate göre verilmiştir (Doğan, 1964: 174).

13 Şubat 1925'te başlayan Şeyh Said isyanının tamamen bastırıldığı hükümetin 15 Nisan tarihli resmi açıklamasıyla ilan edildi (Cemal, 1955: 75). Her taraftan kuşatma altında kalan Şeyh Said, 14 Nisan'da Solhan'da arkadaşlarıyla görüşerek Varto yakınlarındaki Abdurrahman Paşa köprüsünden geçip Bulanık üzerinden İran'a geçmeye karar verdiler (Fırat, 1981: 204). Fakat 15 Nisan'da pusuya düşürülerek yakalandılar. Varto'da resmi işlemleri tamamlanan Şeyh Said ve arkadaşları Diyarbakır'da bulunan Şark İstiklal Mahkemesi'ne gönderildiler.

6 Mayıs 1925 tarihinde Şark İstiklal Mahkemesi'ne gönderilen Şeyh Said ve otuz sekiz arkadaşının ilk duruşması 26 Mayıs 1925'te başladı (Aybars, 2009: 242).

26 Mayıs'ta Savcı Süreyya Bey'in iddianameyi okumasıyla ilk duruşma başladı. Savcı iddianamede, Türkiye'nin doğu illerinin bir kısmında bir ayaklanma olayının olduğunu ve bunun yıllarca içerden ve dışarıdan yapılan telkinlerin ve planların bir sonucu olduğunu belirtti. Savcı, isyanın din kisvesi altında yapıldığını fakat asıl amacın vatani bölmek, belirli bir bölgesini anayurttan ayırmak olduğunu iddia etti. Ayrıca Şeyh Said'in binlerce kişinin canının ve malının yok olmasına sebep olmuş bir hain olduğunu, diğerlerinin de bu isyanda kendisine katıldıklarını veya yardımcı olduklarını söyleyerek sanıkların bu esaslarla yargılanmalarını istedi (Cemal, 1955: 96; Aybars, 2009: 244).

Şeyh Said, duruşma boyunca, isyanın şeriat düşüncesiyle yapıldığını fakat önceden planlanmadığını ve Kürtlük davası gütmeyeceğini ifade etti. Onunla birlikte yargılanan ve sayıları sekseni aşan tüm sanıklar da aynı şekilde görüş bildirdiler (Koylan, 1946: 236-244; Cemal, 1955: 97-105; Örgüven, 2007: 197-207; Aybars, 2009: 244-245).

Yaklaşık bir ay süren duruşmaların sonunda mahkeme, kararını 28 Haziran'da açıkladı. Kararda isyanın din ve şeriat araç yapılarak gerçekte bağımsız bir Kürdistan kurmaya yönelik olduğu belirtiliyordu (Akyürekli, 2013: 60-74). Bu suçları işledikleri iddia edilen seksen bir sanıktan, Şeyh Said'in de aralarında bulunduğu kırk yedi kişinin idam kararları 29 Haziran 1925 Pazartesi günü Diyarbakır'da Dağkapı meydanında infaz edildi.

Şeyh Said davasında verilen kararın çok önemli bir özelliği daha bulunuyordu. Mahkeme, kararın son kısmında tekke ve zaviyelerin “şer ve fesat yuvası” olduklarını belirterek bölgedeki tüm tekke ve zaviyelerin kapatılmasına hükmetti (Akyürekli, 2013: 60).

Öte yandan Şark İstiklal Mahkemesi'nin Şeyh Said davasıyla ilgili duruşmalarında, Mahkeme Başkanı Mazhar Müfit, Şeyh Said ve diğer sanıkların ağzından basını ve TCF'yi suçlu çıkaracak laflar almaya çalışıyordu (Akyol, 2012: 469).

Şeyh Said isyanının failleri olarak yargılanan Şeyh Eyüp'ün duruşmasında bir bağlantı bulmak amacıyla, mahkeme heyeti kendisine TCF ile ilgili sorular sordu. Şeyh Eyüp, TCF'yi beğendiğini ve Fırka'nın Urfa Genel Sekreteri Fethi Bey'in kendisine TCF'nin dine bağlı olduğunu, CHF'nin ise dini batırdığını söylediğini ifade etti (Aybars, 2009: 282). Bu da TCF'nin bölgedeki faaliyetlerine son vermek isteyen Şark İstiklal Mahkemesi için bir gerekçe oluşturdu.

Duruşmaların sonucunda Fethi Bey ve partisini suçlayacak herhangi bir kanıt ortaya konmamasına rağmen (Tunçay, 1992: 146) “dini ve mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek halkın arasına nifak ve düşmanlık sokmaya teşebbüs ettiği” gerekçesiyle beş yıl hapsine ve cezasını geçirmek üzere Samsun cezaevine gönderilmesine karar verildi. Vatan için yaptığı hizmetler göz önüne alınarak cezası üç yıla indirildi (Akyürekli, 2013: 107-108).

Fethi Bey'in mahkûm olmasından sonra, 25 Mayıs 1925'de Şark İstiklal Mahkemesi, görev bölgesindeki tüm TCF şubelerinin kapatılmasına karar verdi. Gerekçe Fırka'nın programındaki altıncı maddesindeki “*parti düşünceye ve dini inanışa saygılıdır*” ifadesinin Hıyanet-i Vataniye suçu kapsamına girmesiydi. Bu karar aynı gün ilgili valiliklere bildirilerek derhal uygulanması istendi. Valilikler de aldıkları bu emre uyararak, kendi illerindeki şubeleri kapatmaya başladılar ve ilgili tutanakları da Mahkeme'ye yolladılar (Şimşir, 1975: 63-64).

1927 yılına gelindiğinde Şark İstiklal Mahkemesi'nin acımasız uygulamaları sonucunda artık bastırılması gereken bir olay kalmamış ve bölge halkı tamamen

sindirilmişti. Dolayısıyla da mahkemenin çalışma gerekçesi de artık kalmamıştı. Bu nedenle de 7 Mart 1927 tarihinde TBMM'nin kararıyla hem Ankara İstiklal Mahkemesi'nin hem de Şark İstiklal Mahkemesi'nin görevine son verildi.

Şark İstiklal Mahkemesi, TBMM başkanlığına gönderdiği 432 numaralı yazısında; göreve başladığı 12 Nisan 1925'ten 7 Mart 1927'ye kadar 207 vicahi, 213 gıyabi toplam 420 idam kararı verdiğini, idamların yerine getirildiğini, 1911 kişinin çeşitli cezalara çarptırıldığını, 2779 kişinin beraat ettiğini böylece toplam 5010 kişiyi yargılandıklarını belirtti (Aybars, 2009: 272).

2.4. Ankara İstiklal Mahkemesi

4 Mart 1925'te kurulan Ankara İstiklal Mahkemesi için 7 Mart'ta üye seçimi yapıldı. Yapılan oylama sonucunda Mahkeme Başkanlığı'na Kel Ali İakabıyla bilinen Afyon mebusu Ali Çetinkaya, savcılığa Necati Bey (İzmir) ve üyeliklerine de Kılıç Ali (Gaziantep), Reşit Galip (Aydın) ve Ali Zırh (Rize) Beyler 124'er oy alarak seçildiler (TBMM, ZC: 225-226). Bu mahkeme halk arasında "Üç Aliler Divanı" (Alkan, 2012: 66) olarak bilinir. Mahkeme 12 Mart'ta yayınladığı bildiriyle göreve başladı.

Ankara İstiklal Mahkemesi, hem çalışma bölgesinin genişliği bakımından hem de baktığı muhalefet partisinin, basını susturulması, İzmir suikastı ve Şapka Kanunu ile ilgili davalar bakımından Cumhuriyet döneminde kurulan en önemli İstiklal Mahkemesi'dir.

20 Nisan 1925'te Başbakan İsmet Bey'in teklifiyle Meclis'in tatilde olduğu altı aylık süre içinde Ankara İstiklal Mahkemesi'ne, verdiği idam kararlarını Meclis onayı olmadan infaz etme yetkisi verildi. Meclis açıldıktan sonra da aynı yetki devam etti (TBMM, ZC.D.II: 245-246). Ankara İstiklal Mahkemesi'nin en önemli görevlerinden biri şapka inkılâbı başta olmak üzere gerçekleştirilen inkılâpların halkta kabul görmesini sağlamak ve muhalifleri sindirmektir (Ağaoğlu, 1969: 91).

17 Kasım 1924'te kurulan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yasal muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası CHF'nin köktenci, merkezîyetçi ve otoriter eğilimlerine açıkça karşı çıkarak, adem-i merkezîyetçiliği, güçler ayrımını ve devrimci değişim yerine evrimci değişimi savunuyordu (Zürcher, 2000: 246).

İlk günlerde bu partinin kuruluşunu demokrasi ve cumhuriyet yönetiminin gereği olarak gören CHF yöneticileri kısa zamanda bu düşünceden vazgeçerek TCF'nin rejim aleyhtarı, saltanat ve hilafet yanlısı olduğunu ve irticai isyanlara cesaret verdiğini belirterek ortadan kaldırmanın yollarını aradılar. Şeyh Said isyanı hükümete bu fırsatı veren en önemli bahane oldu. TCF, Hükümetten gelen kendini feshetme önerisini kabul etmeyince muhalefet partisini İstiklal Mahkemesi aracılığıyla kapatma yoluna gidildi.

Nitekim mahkeme göreve başlar başlamaz İstanbul'da TCF'ye üye kaydı yapan Salih Başo ile Resul Hoca adlı şahısların tutuklanarak Ankara'ya gönderilmesini istedi. Gerekçe olarak Takrir-i Sükûn Kanunu'na muhalefet, yani

bu şahısların TCF'ye üye kayıt etmek için propaganda yaparken dini siyasete alet ederek hıyaneti vataniye suçu işledikleri belirtiliyordu (Aybars, 2009: 282-284). Diğer yandan Şark İstiklal Mahkemesi de TCF'yi isyanla ilişkilendirmek için partinin Urfa Genel Sekreteri Fethi Bey'i beş yıl hapse mahkûm etmiş ve partinin bölgedeki şubelerini 25 Mayıs'ta kapatmıştı.

Bu arada hükümet yanlısı basın da uygulanan politikaya ayak uydurarak muhalefet partisini şiddetle eleştiriyordu (Goloğlu, 2011: 147). Böylece bu olaylar, hazırlanan mizansenin uygulanması için İstiklal Mahkemeleri'ne yeterli oldu (Toker, 1968: 101).

TCF Genel Sekreteri Ali Fuat Paşa yaptığı açıklamada, partilerinin hükümeti devirmek amacıyla irtica ve isyanlara yardımcı olmadığını, hukuk çerçevesinde meşru muhalefet dışında hiçbir hareketle ilgilerinin olmadığını ve hiçbir gizli amaçlarının olmadığını belirtti (Cebesoy, C.II, 1960: 159).

Salih Baço davası 3 Mayıs 1925'te sonuçlandı. Mahkeme sanıklara çeşitli cezalar verdikten sonra "siyasi bir fırka adına yapılan propagandaların dini ve mukaddesat-ı diniyeyi siyasi emellere alet mahiyetini aldığı sabit olması sebebiyle mezkûr fırkanın çalışmaları hakkında hükümetin uyarılmasına" karar verdi ve bu kararı hükümete bildirildi (Aybars, 2009: 285; Goloğlu, 2011: 149).

Gerek Ankara İstiklal Mahkemesi'nin bu kararı, gerekse Şark İstiklal Mahkemesi'nin kendi bölgesindeki TCF şubelerini kapatması zaten bu partiyi kapatma niyetinde olan hükümet için gerekli ortamı hazırlamış oldu. Bakanlar Kurulu 3 Haziran 1925'te toplanarak Takriri Sükûn Kanunu gereğince TCF'nin kapatılmasına karar verdi (Aybars, 2009: 286; Goloğlu, 2011: 149).

Öte yandan Mustafa Kemal Paşa 1925 yılında yaptığı yurt gezilerinde giyim kuşamın değiştirilerek modernleştirilmesinden bahsediyor, tarikatların, tekke ve zaviyelerin ve türbelerin kapatılması gerektiğini söyleyerek bunların birer hurafe ve şer yuvası olduklarını belirtiyordu (Aybars, 2009: 310-313). 24 Ağustos 1925 günü Kastamonu'da kendisini karşılamaya gelenleri, elinde Panama türü bir şapka ile selamlayan Mustafa Kemal Paşa, şapka inkılâbının ilk adımını atıyordu. Toplumda büyük tepki çeken bu olaydan sonra 1 Eylül'de Ankara'ya döndüğünde kendisini karşılayanların hepsi artık şapkalıydı (Aybars, 2009: 312). Hatta birkaç gün önce şapka giydiği gerekçesiyle, Vakıf gazetesinin muhabirine ağır hakaretler ederek kendisini hapsedirmeye çalışan, Ankara İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali Çetinkaya da Gazi Paşa'yı şapkayla karşılayanlar arasındaydı (Atay, 1999: 213).

Siyasal iktidarın halka benimsetmeye çalıştığı şapka 2 Eylül 1925'te Bakanlar Kurulu kararıyla devlet memurları için zorunlu hale getirildi. Daha sonra Konya mebusu Refik Bey'in 16 Ekim'de Meclis Başkanlığı'na verdiği "Şapka İktisası" hakkındaki kanun teklifi 25 Kasım 1925'te kabul edilerek kanunlaştı. Artık tüm vatandaşlar için şapka giymeyi bir zorunluluk haline getiren 671 sayılı Şapka İktisası Hakkında Kanun'un ilk maddesi şöyleydi (TBMM, ZC. D.II: 231):

“Madde 1) Türkiye Büyük Millet Meclisi azaları ile idare-i umumiye ve hususiye ve mahalliye ve bilumum müessesata mensup memurun müstahdemin Türk Milleti'nin iktisap etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumi serpuş'u olup, buna menafi bir itiyadın devamını hükümet men eder.”

Aynı gün Başbakan İsmet Paşa'nın teklifiyle, Ankara İstiklal Mahkemesi'ne daha önce Meclis'in tatilde olduğu süre boyunca geçici olarak verilmiş olan, idam kararlarını Meclis onayı olmaksızın uygulama yetkisi kalıcı hale getirildi. Böylece şapkanın kanuni zorunluluğu halledildikten sonra uygulamada ortaya çıkacak tepkileri bertaraf edecek olan Ankara İstiklal Mahkemesi de sınırsız yetkilerle donatılmış oluyordu.

Şapka kullanmak kanunlaştırıldıktan sonra sıra tekke ve zaviyelere gelmişti. Daha önce Şark İstiklal Mahkemesi 28 Haziran'da kendi bölgesindeki tüm tekke ve zaviyeleri “şer ve fesat yuvası” oldukları gerekçesiyle kapatmıştı. 30 Kasım 1925'te de 677 sayılı kanunla ülke genelindeki tüm tekke ve zaviyeler ile türbeler kapatıldı. Aynı kanunla tarikatlar, dini unvan ve giysiler de yasaklandı (TBMM, ZC. D.II: 283-284).

Şapkayı Hristiyanların bir simgesi olarak gören halk, hayatlarında önemli bir rol oynayan tekke ve zaviyelerin, tarikatların yasaklanmasına da karşı çıktı (Zürcher, 2000: 252). Fakat “seyyar” Ankara İstiklal Mahkemesi bu konuda kendisine verilen görev gereği, hızlı bir şekilde şehir şehir dolaşarak “gericileri” bastırmaya ve sindirmeye çalıştı (Tunçay, 1992: 152).

Henüz Şapka Kanunu çıkmadan yerel otoritelerin halkı şapka giymeye zorlaması sonucu Anadolu'nun çeşitli yerlerinde tepkiler ortaya çıkmaya başladı. Özellikle Doğu'da ve Doğu Karadeniz'de beliren bu tepkileri bastırmak ve suçluları yerinde cezalandırarak halka korku salmak amacıyla Ankara İstiklal Mahkemesi 23 Kasım'da otomobillerle Ankara'dan ayrıldı. 24 Kasım'da Kayseri'ye varan Mahkeme burada halkı sarık takmaya kışkırtmak suretiyle isyan başlattığı gerekçesiyle Mekkeli Ahmet Hamdi ve arkadaşlarını tutuklayarak yargılanmak üzere Ankara'ya gönderdi (Aybars, 2009: 319-320).

Ankara İstiklal Mahkemesi, ertesi gün Sivas'ta yargılamalara başladı. Sivas'ın merkezi bir yerinde duvara şapka ve inkılâplar aleyhinde ve Mustafa Kemal Paşa hakkında olumsuz ifadeler yer alan bir beyanname yapıştirilmişti. Kimin astığı bilinmeyen bu yazı Sivas'taki yargılamaların gerekçesini oluşturdu. İlk olarak Sivas'ın tüm muhtarları, (Alkan, 2012: 126) daha sonra belediye başkanı ve belediye meclis üyeleri, asılan beyannameden dolayı “halkı isyana kışkırttıkları” gerekçesiyle yargılandılar. Belediye mensuplarından sonra da eski TCF üyeleri sorgulandı (Alkan, 2012: 139-155). Yargılamaların sonucunda bir kişiye idam, Belediye Başkanı Abbas Bey'in de aralarında bulunduğu 13 kişiye, üç ila on beş yıl arasında değişen hapis cezası ve diğer sanıklara da beraat verildi (Alkan, 2012: 156; Aybars, 2009: 320).

Bu sırada Erzurum'da da şapkayla ilgili bazı olaylar çıkmıştı. İstiklâl Mahkemesi'ni sürekli yönlendiren İsmet Paşa 26 Kasım'da Mahkeme'ye gönderdiği raporda Erzurum'da üç bin kişilik bir kalabalığın çıkardığı isyanda, halktan üç kişinin öldüğünü bu nedenle sıkıyönetim ilan edildiğini ve olayların bastırıldığını, Rize'de de bazı köylerde ayaklanma çıktığını ve hilafetçilerin her yerde çalıştığını bildirdi (Aybars, 2009: 221).

11 Aralık'ta Rize'ye varan Mahkeme iki gün içinde 143 sanığı yargıladı. Yargılanan sanıklardan sekiz kişi idam, on dört kişi on beşer yıl, yirmi iki kişi onar yıl ve on dokuz kişi de beşer yıl hapse mahkûm edildi. Seksen kişinin de beraatına karar verildi. Buradan Giresun'a geçen Mahkeme iki imama idam, dokuz kişiye de hapis cezası verdikten sonra deniz yoluyla İstanbul'a, oradan da Ankara'ya geçti. 21 Aralık'ta Ankara'da tekrar göreve başlayan Ankara İstiklal Mahkemesi yurdun değişik yerlerinden tutuklanarak getirilmiş olan yüzlerce sanığı yargılamaya başladı.

Ankara İstiklal Mahkemesi'nin Ankara'da yaptığı yargılamalar içinde en dikkat çekeni İskilipli Atıf Hoca davasıdır. Gerek davanın kendisi gerekse duruşmalarda geçen konuşmalar ve verilen karar gerçekten de hiçbir hukuk ve adalet anlayışıyla bağdaşmaz niteliktedir. Atıf Hoca, önce Giresun'daki şapka olaylarıyla ilgili yargılanmış ve beraat etmişti (Gökgöz ve Kurbanoglu, 2013: 112). Fakat aynı Mahkeme birkaç gün sonra Atıf Hoca'yı Şapka Kanunu'ndan bir yıl önce yazdığı "Frenk Mukallitliği ve Şapka" adlı risalesini çeşitli bölgelere dağıtarak halkı isyana teşvik ettiği gerekçesiyle tutuklayarak Ankara'ya sevk etti (Nedim, 1993: 289).

İskilipli Atıf Hoca ve beraberindeki sanıklar için 1-3 Şubat tarihlerinde yapılan duruşmalarda (Aybars, 2009: 326) Atıf Hoca, yazdığı kitabı çeşitli bölgelere dağıtarak halkı isyana teşvik ettiği şeklindeki iddiaları tamamen çürütmüştür. Mahkeme savcısı kitabın bir yıl önce yazıldığının ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın izniyle basıldığının sabit olduğunu, fakat yine de olaylarda etkisi olduğunu "vicdanen kabul ettiğini" belirtmiştir (Nedim, 1993: 276).

3 Şubat'ta yapılan son duruşmada, savcı tarafından İskilipli Atıf Hoca için 3 ila 15 yıl arasında bir ceza istenmiş olmasına rağmen Mahkeme, Ali Rıza ve Atıf Hoca'yı "Türkiye Cumhuriyeti'nin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu tamamen veya kısmen tağyir" gerekçesiyle idama mahkûm etti. İdam kararı ertesi günü Meclis binasının önünde infaz edildi. Aynı davada yargılanan on sekiz sanığa çeşitli hapis cezası verilirken diğer sanıklar da beraat etti (Aybars, 2009: 327).

Değişik illerde şapkaya gösterilen tepkiler, karşı-devrim ve isyan olarak gösterilerek idam ya da ağır cezalarla taşrada kamuoyunu yönlendirebilecek kişiler sindirilmiştir (Alkan, 2012: 91; Gökgöz ve Kurbanoglu, 2013: 89-90). Şapka ile ilgili yargılamalarda dikkat çeken bir durum da yapılan suçlamaların içeriğidir. Şapka Kanunu'na muhalefetin cezası, muhalifleri sindirmekte yetersiz kaldığı için bunlara karşı daha ciddi suçlamalar yöneltildi. Bu suçlamalar genellikle Şeyh Said

isyani ile ilgili oldukları, TCF'nin amaçlarını gerçekleştirmek için çalıştıkları, Hükümete ve Cumhuriyet'e muhalefet ettikleri, dini siyasete alet ettikleri ve Teali İslam Cemiyeti lehine çalıştıkları şeklindeydi (Gökgöz ve Kurbanoglu, 2013: 68).

7 Mayıs 1926'da Mustafa Kemal Paşa, Güney ve Batı Anadolu'yu kapsayan bir yurt gezisine çıktı. 15 Haziran'da İzmir'de olmayı planlamasına rağmen beklenmeyen bir biçimde Balıkesir'de bir gün kalacağını açıkladı. Böylece İzmir'e varış 16 Haziran'a ertelendi. 15 Haziran'da ise Giritli Şevki isminde bir kişi İzmir Valiliği'ne giderek Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya suikast yapılacağı ihbarında bulundu (Zürcher, 2000: 208; Aybars, 2009: 333).

Bu ihbar üzerine olayın tertipçisi Rize eski mebusu Ziya Hurşit kaldığı otelde silahlarıyla birlikte yakalandı. Hemen ardından başka bir otelde ise Çopur Hilmi, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf yakalandı (Aydemir, 1997: 255). Yakalananların ifadelerine göre olay kısaca şöyle olmuştu:

Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Eskişehir mebusu Albay Arif Bey ve İzmit mebusu Şükrü Bey'in de aralarında bulunduğu bir grup Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'ya suikast yapmayı planlamışlar fakat şartlar uygun olmayınca Arif Bey'in köşkünün bağında vurmaya planlamıştır. Şükrü Bey planı ağızından kaçırınca plan suya düşmüştür. Suikastçılar daha sonra planlarını Bursa'da uygulamak istemişler fakat burada da gerçekleştirme imkânı bulamamışlardır. Sonunda suikastın İzmir'de yapılması kararlaştırılmış ve Ziya Hurşit, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf bu iş için İzmir'e gönderilmiştir.

Suikast planına göre önceden belirlenen bir dönemde Mustafa Kemal Paşa arabasının virajı almak için yavaşladığı sırada çeşitli açılardan tabancalarla vurulacak gerekirse bombalar da kullanılacaktı. Olaydan sonra da Giritli Şevki'nin motoruyla Sakız Adası'na kaçacaklardı. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'e gidişini ertelemesi ve Sarı Efe Edip'in suikastı beklemeden 15 Haziran'da İstanbul'a gitmesi üzerine Giritli Şevki, suikasttan vazgeçtiğinden şüphelenerek kendisi ihbar edilmeden, muhbirlik yaparak kendisini kurtarmak istemiştir. Bu amaçla İzmir Valisi Kazım Paşa'ya giderek ihbarda bulunmuştur (Zürcher, 2000: 207-208; Goloğlu, 2011: 213-221; Aybars, 2009: 343-348; Aydemir, 1997: 255-256).

Suikast haberini alan Başbakan İsmet Paşa olayı Ankara İstiklal Mahkemesi'ne bildirerek derhal İzmir'e gitmelerini istedi. Bunun üzerine Mahkeme hemen aynı gece henüz ellerinde suikastla ilgili hiçbir bilgi yokken tüm TCF'li mebusların derhal tutuklanmalarına, evleri aranarak bulunan belgelerin İzmir'e gönderilmesine karar verdikten sonra özel trenle İzmir'e hareket etti (Ali, 1955: 40).

İstiklal Mahkemesi'nin yola çıkarken Ankara'da verdiği karar gereğince TCF mensubu bütün mebuslar aynı gece ve ertesi gün yakalandı. Ayrıca bunların dışında Ankara, İstanbul, Eskişehir ve değişik yerlerde çok sayıda kişi yakalanarak İzmir'e sevk edildi. Mete Tunçay, yakalanan sanıkları üç gruba ayırıyor: 1. Suikastın düzenleyicileri 2. Onlarla ilişkili ve ilişkisiz TCF mensupları 3. Daha eski

ittihatçılar (Tunçay, 1992: 162).

Tutuklananlar arasında hem Milli Mücadele'nin hem de TCF'nin önderlerinden Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Cafer Tayyar gibi Paşaların isimleri vardı. Ayrıca eski İttihat ve Terakki'nin önde gelen mensuplarından Cavit Bey (eski Maliye Nâzırı), İsmail Canbolat Bey (eski İttihatçı ve TCF mebusu), Dr. Nâzım Bey, Nail Bey, Halis Turgut Bey, Abidin Bey gibi ünlü kişiler bulunuyordu (Aydemir, 1997: 256).

Bu arada Mustafa Kemal Paşa'da 16 Haziran'da İzmir'e geldi. Kendisini sevgi gösterileriyle karşılayan halka bir konuşma yaparak şu tarihi sözlerini söyledi: *“Benim naçiz vücudum, bir gün elbette toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilebet payidar kalacaktır.”* (Aydemir, 1997: 258).

Tutuklanan kişilerin birçoğu yasama dokunulmazlığı olan TCF mensubu mebuslardı. Buna rağmen Mahkeme, suçüstü yakalandıklarını iddia ederek, dokunulmazlıklarının kaldırılması için Meclis başkanlığına başvurmadan tutuklanmalarını sağlamıştı (Kandemir, 1955: 11; Aybars, 2009: 348).

Başbakan İsmet Paşa'yı tutuklama teşebbüsü ve anayasal dokunulmazlığı olan vekillerin tutuklanması, hem İstiklal Mahkemeleri'nin yetkilerini ve sahip oldukları siyasal gücün derecesini, hem de dönemin siyasal havasını gösteren iki önemli örnektir (Koçak, 1997: 102).

Meclis Başkanı Kazım Paşa, suikast davası açıldığı sırada Londra'da bulunan fakat suikasta teşebbüsle suçlanan Rauf (Orbay) Bey'e bir mektup göndererek *“İstiklal Mahkemesi'nin adaletinden emin olarak”* gelip teslim olmasını istedi. Rauf Bey bu mektuba cevaben 30 Haziran ve 12 Ekim 1926 tarihlerinde Meclis başkanlığına, çok ağır eleştiriler içeren iki mektup gönderdi (Orbay, 1993: 200-208).

Henüz yargılamalar başlamadan, gerek Mahkeme Başkanı Ali Çetinkaya gerekse Savcı Necip Ali Bey'in basına yaptıkları açıklamalardan, asıl amaç belli olmuştu. Yapılan bu açıklamalara göre suikast, İttihat ve Terakkiciler tarafından planlanmıştı. Milli Mücadele sırasında ve sonrasında iktidarı ele geçirmeye çalışan bu grup, çabaları boşa çıkınca, önce *“paravan”* örgüt olarak TCF'yi kullanmışlar ve TCF kapatılınca da cumhurbaşkanını öldürerek iktidarı ele geçirmeye karar vermişlerdi (Zürcher, 2000: 215; Tunçay, 1992: 163).

Suikast davasının İzmir yargılamaları 26 Haziran 1926 tarihinde Savcı Necip Ali Bey'in, olayın kimler tarafından, ne zaman ve nasıl planlandığını belirten iddianamesini okumasıyla başladı (Aybars, 2009: 345). İlk olarak sorgulanan Ziya Hurşit suikast yapma planını itiraf etti fakat savcının hükümeti devirme ve anayasayı değiştirme suçlamasını reddetti (Erman, 1971: 148).

Daha sonra suikastın bir numaralı sanığı olarak gösterilen İzmit mebusu ve Eski Eğitim Bakanlarından Şükrü Bey sorgulandı (Zürcher, 2000: 217). Bütün suçlamaları reddeden Şükrü Bey bir avukat tutmak istediğini söyleyince

Mahkeme Başkanı Ali Çetinkaya, “İstiklal Mahkemeleri avukatların cambazlıklarına gelmez. Mahkememizin üst kademesi yoktur. Millet hüküm bekliyor. Ne söyleyecekseniz açıkça söyleyiniz. Avukatlarla geçirecek zamanımız yoktur” (Kandemir, 1955: 76) dedi.

Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın arkadaşlarından biri olan ve birinci dereceden suçlu sayılan Albay Arif Bey de sürekli olarak olayla hiçbir ilgisinin olmadığını ve suçsuz olduğunu vurguladı (Aybars, 2009: 347). Daha sonra diğer sanıklar sorgulandılar. Avukat bulundurma veya şahit dinleme gibi usulleri zaman kaybı olarak gören Mahkeme sorgulamaları çok hızlı bir şekilde yapıyordu (Aydemir, 1997: 260).

4 Temmuz'da Milli Mücadele'nin liderleri olan paşaların duruşması başladı. Paşaların tutuklanması kamuoyunda büyük bir şok etkisi yaratırken ordu içinde de huzursuzluğa yol açmıştı. Paşaların sorgusunda suikasttan çok, TCF'nin kuruluşu üzerinde durularak bu partinin kuruluşu vatana ihanet olarak gösterilmiştir (Zürcher, 2000: 220).

6 Temmuz'da eski ittihatçılardan Cavid Bey ile İsmail Canbolat Bey'in sorgusuna başlandı (Aybars, 2009: 351). 11 Temmuz'da iddianamesini okuyan Savcı Necip Ali, eski İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) mensuplarının, meşru yollardan iktidarı ele geçiremeyeceklerini anlayınca TCF'ye sızarak bu partiyi paravan olarak kullandıklarını, TCF kapatılınca da son çare olarak Mustafa Kemal'i öldürmeye karar verdiklerini, Şeyh Said isyanında ve şapka karşıtı olaylarda ilgililerinin olduğunu ileri sürdü. Ayrıca TCF'nin kuruluşunun İnkılâba karşı bir tehlike oluşturduğunu ve zamanında kendilerini bu konuda uyardıklarını da belirtti (Zürcher, 2000: 221; Aybars, 2009: 353).

13 Temmuz 1926'da mahkeme kararı açıklandı. Verilen cezalar savcının talebinden daha ağırdı. İsnad edilen suç, Ceza Kanunu'nun 55. maddesinde belirtilen anayasayı kısmen veya tamamen kaldırmaya ve değiştirmeye, TBMM'yi vazifeden men etmeye yönelik fiilleri işlemektir. Böylece Ziya Hurşit, Ahmet Şükrü, Gürcü Yusuf, Laz İsmail, Çopur Hilmi, Sarı Efe Edip, Abidin, Halis Turgut, İsmail Canbolat, Rüştü Paşa, Hafız Mehmet, Rasim, Albay Arif, Kara Kemal ve Abdülkadir olmak üzere 15 kişi hakkında idam cezası verildi ve aynı gün infaz edildi. Milli Mücadele kahramanı paşalar da dâhil 21 kişi hakkında ise beraat kararı verildi (Zürcher, 2000: 222) Hala yakalanamamış olan Kara Kemal gizlendiği bir kümeste, yakalanacağını anlayınca intihar etti. Abdülkadir ise sınırı geçmeye çalışırken yakalanarak Ankara'da idam edildi (Goloğlu, 2011: 226).

Örgütlenme konusundaki ustalıkları ve muhalif hareketlere öncülük yapabilme yetenekleri nedeniyle bu kişiler her an rejim için bir tehlike oluşturabilirdi. Bu nedenle de bunların kesin tasfiyesine karar verilmişti (Zürcher, 2000: 206).

Ünlü ittihatçılardan bazıları İzmir yargılamalarında idama mahkûm edilirken, bazıları da ayrıca yargılanmak üzere Ankara'ya gönderildi. Davası

ayrılan eski Maliye Bakanı Cavit, Mersin eski mebusu Selahattin, Sivas eski mebusu Kara Vasıf, İzmir eski Valisi Rahmi, Birinci Meclis'in en ateşli muhalifi ve İkinci Grup liderlerinden Hüseyin Avni (Ulaş), TCF'nin önemli isimlerinden Rauf Orbay ve Adnan (Adivar) beylerle beraber yeni tutuklamalarla Ankara'da yargılanan sanıkların sayısı 58'e çıktı (Akyol, 2012: 499; Aybars, 2009: 361).

Duruşmaların başlamasıyla, davanın tamamen siyasal bir gösteri olacağı anlaşılmıştır. Duruşmalarda, Savcı Necip Ali ve Mahkeme heyeti daha çok İTC yöneticilerinin I. Dünya Savaşı sırasındaki kötü yönetimleri, yolsuzlukları ve sorumsuz siyasetleri ile İttihatçıların 1921'de Mustafa Kemal Paşa'nın yerini alma girişimleri ve kendi evlerinde yaptıkları toplantılar üzerinde durmuştur (Aybars, 2009: 361,362; Zürcher, 2000: 223-224). Verilecek kararın baştan belli olduğu ve dolayısıyla yargılamaların tamamen mizansen olduğu bu davada ileri sürülen iddialar da hiçbir belgeye dayandırılmamıştır (Akyol, 2012: 500; Goloğlu, 2011: 227; Kılıç, 1994: 180,181, Aktaran Akyol, 2012: 500).

Bu davanın yargılamaları içinde şüphesiz en önemlisi 10 Ağustos'ta başlayan eski Maliye Bakanı Cavit Bey'in sorgusudur. Kendisine İTC'nin iktidarı ele geçirmek için yaptığı girişimler ve TCF'ye sızma yöntemleri ile evinde yapılan toplantılar sorulan Cavit Bey bütün suçlamaları reddetti (Kandemir, 155: 90-95).

Davada yargılanan diğer sanıklar da savunmalarını yaparak suçsuz olduklarını belirttikten sonra Mahkeme, kararını 26 Ağustos'ta açıkladı: "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu tamamen veya kısmen tağyir, tebdil ve ilga, Büyük Millet Meclisi'ni iskat veya görevden men'e cebren teşebbüsten" dolayı eski Maliye Nazırı Cavit, Dr. Nazım, Ardahan mebusu Hilmi ve Nail Beylerin idamlarına; Ali Osman Vehbi, Hüsnü, İbrahim Ethem, Rauf ve Rahmi Beylerin onar yıl hapsine ve otuz yedi sanığın da beraatına karar verildi ve ertesi günün sabahında infaz edildi (Aybars, 2009: 366; Goloğlu, 2011: 235; Aydemir, 1997: 270).

Ankara İstiklal Mahkemesi, çalıştığı yaklaşık iki yıllık bir zaman diliminde, önemli davalara bakarak hemen tüm muhalif unsurları susturup sindirmeyi başarmıştır.

28 Şubat 1927'de yapılan CHF grup toplantısında, Başbakan İsmet Paşa İstiklal Mahkemeleri sayesinde, artık tüm olayların bastırılmış olduğunu anlatarak, bu mahkemelere şimdilik ihtiyaç kalmadığını ve bu nedenle de 7 Mart'ta süresi dolacak olan İstiklal Mahkemeleri'nin tekrar uzatılmasını teklif etmeyeceklerini, gerekirse ilerde tekrar Meclis'e başvuracaklarını belirtti (TBMM, ZC. D.II: 6-9).

Sonuç

Birinci dönem İstiklal Mahkemeleri, Kurtuluş Savaşı sırasında yasama yürütme ve yargı erkini elinde bulunduran meclis hükümeti tarafından güçler birliği esasına uygun olarak kurulmuştur. Asker kaçaklarını engellemek ve kamu

düzenini ve güvenliğini sağlamak amacıyla kurulan bu mahkemeler kendilerine verilen görevleri Meclis denetimi altında yaparak Milli Mücadele'ye büyük katkı sağlamışlardır.

Cumhuriyet dönemi İstiklal Mahkemeleri ise Milli Mücadele'nin tamamlandığı ve siyasal devrimin gerçekleştiği, olağanüstü bir durumun söz konusu olmadığı bir dönemde, gerçekleştirilecek inkılapları şiddet politikalarıyla uygulamak ve her türlü siyasal muhalefeti tasfiye ederek Tek Parti yönetimini kurmak ve sağlamlaştırmak amacıyla kurulmuşlardır.

Olağan bir dönemde, var olan hukuk mahkemeleri vasıtasıyla kovuşturulabilecek bazı olaylar bahane edilerek kurulan ve olağanüstü yetkilerle donatılan bu mahkemelerin evrensel hukuk normlarına açıkça aykırı olduklarını vurgulamak gerekir. Mahkeme kararlarında delile ihtiyaç duyulmaması, temyiz imkânı ve avukat tutma hakkının bulunmaması, idam cezası da dâhil tüm kararların “vicdani kanaate” göre verilmesi ve bu kararları derhal uygulama yetkisine sahip olunması bu düşünceyi pekiştirmektedir.

İstiklal Mahkemeleri üyelerinin hukuk ve adalet anlayışından çok siyasi iktidarın eğilim ve talimatlarına uygun davranmaya gayret ettikleri söylenebilir. Gazetecilerin iki kez serbest bırakılması ve İzmir suikastı davasında paşaların mahkûm olmaktan son anda kurtulmaları rica ve ima üzerine saliverilmeleri, bu örneklerden bazılarıdır.

Cumhuriyet döneminde kurulan İstanbul, Ankara ve Şark İstiklal Mahkemeleri çalıştıkları 1923-1927 döneminde, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun da kendilerine sağladığı sınırsız güçle birlikte kuruluş amaçları doğrultusunda çalışarak, muhalefetin susturulması, devrimlerin uygulanması ve “Tek Parti” yönetiminin kurulması konusunda kendilerine verilen görevi eksiksiz olarak yerine getirmişlerdir. Rejime muhalif olan ve siyasi iktidara rakip olan tüm kişi, kurum ve basın-yayın organları bu mahkemeler vasıtasıyla susturulup sindirilmişlerdir.

İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla sindirilen muhalif kesimler şöyle sıralanabilir: İzmir suikastı vesilesiyle ortadan kaldırılan, TCF ve İTC üyelerinden oluşan siyasal muhalefet, şapka inkılabı dolayısıyla tasfiye edilen İslami akımlar ve kanaat önderleri, Şeyh Said isyanı vesilesiyle tasfiye edilen Kürt aydınları ve etnik muhalefet ve hükümetin politikalarını eleştiren tüm basın-yayın organları.

Kaynakça

- Ağaoğlu, S. (1969). *Babamın Arkadaşları*. İstanbul: Baha.
- Akyol, T. (2012). *Atatürk'ün ihtilal Hukuku*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Akyürekli, M. (2013). *Şark İstiklal Mahkemesi*. İstanbul: Kitap.
- Alkan, A.T. (2012). *İstiklal Mahkemeleri ve Sivas'ta Şapka İnkılabı Duruşmaları*. İstanbul: Ötüken.

- Atay, F. R. (1999). *Çankaya* (E-kitap). İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı.
- Aybars, E. (2009). *İstiklal Mahkemeleri*. Ankara: Ayraç.
- Aydemir, Ş. S. (1997). *Tek Adam (1922-1938)*, C.3, İstanbul: Remzi.
- Cebesoy, A. F. (1960). *Siyasi Hatıralar*. C.2, İstanbul: Vatan.
- Cemal, B. (1955). *Şeyh Said İsyanı*. İstanbul: Sel.
- Ceylan, H. H. (1991). *Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri*. İstanbul: Risale.
- Doğan, A. (1964). *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*. İstanbul: Dünya.
- Edip, E. (2002). *İstiklal Mahkemeleri'nde Sebilürreşad'ın Romanı*. İstanbul: Beyan.
- Erman, A. N. (1971). *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*. İstanbul: Temel.
- Fırat, M. Ş. (1981). *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Goloğlu, M. (2011). *Devrimler ve Tepkileri* (3. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Gökğöz, B., Kurbanoglu B. (2013). *İskilipli Atıf Hoca-İstiklal Mahkemelerinin Tarihi Misyonu ve Şapka İnkılabı*. İstanbul: Ekin.
- İnönü, İ. (2006). *Hatıralar*, İstanbul: Bilgi.
- Kandemir, F. (1955). *İzmir Suikastının İcyüzü*. C.1-2, İstanbul: Ekicigil.
- Kılıç, A. (1955). *İstiklal Mahkemesi Hatıraları*. İstanbul: Sel.
- Kılıç, S. (1994). (Der.) *İzmir Suikastı, İddianame ve Kazım Karabekir'in Savunması*, İstanbul: Emre.
- Koçak, C. (1997). "*Siyasal Tarih (1923-1950)*". Sina Akşin, (ed.), *Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye içinde (85-175)*, İstanbul: Cem.
- Koylan, H. (1946). *Şeyh Said İsyanı*. Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı.
- Nedim, A. (1993). *Belgelerle İstiklal Mahkemeleri 1, Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları*. İstanbul: İşaret.
- Orbay, R. (1993). *Cehennem Değirmeni*. C.2, İstanbul: Emre.
- Örgeevren, A. S. (2007). *Şeyh Said İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*. İstanbul: Temel.
- Soboul, A. (1969). *1789 Fransız İnkılâbı Tarihi*. (E-kitap), Şerif Hulusi (Çev.), İstanbul: Cem.
- Şimşir, B. (1975). *İngiliz Belgeleriyle Kürt Sorunu (1924-1938)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Toker, M. (1968). *Şeyh Said ve İsyanı*. Ankara: Akis.
- Tunçay, M. (1992). *TC'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 3.bs., İstanbul: Cem.
- Yalman, A. E. (1997). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*. C.2, 2.bs. İstanbul: Pera Turizm Ticaret A.Ş.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (E-kitap) Yasemin Saner Gönen (Çev.). İstanbul: İletişim.
- TBMM Zabıt Cerideleri
TBMM Gizli Celse Zabıtları